

Âşıkların Dilinden Kuşlar: Kuş Destanları (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)

Betül GÖRKEM*

Öz

Türk sözlü şiir geleneğinin içerisinde yer alan âşık edebiyatının kökü İslamiyet öncesi sözlü kültür geleneğimize dayanmaktadır. Âşık tarzı şiir söyleme geleneğinde âşıkların irticalen şiir söylemesi, atışma yapabilmesi gibi hususlar âşığın söz söylemedeki kabiliyetini göstermesi açısından öne çıkmaktadır. Âşıkların çeşitli meclislerde özellikle âşık fasıllarında kendi yeteneklerini göstermeleri ve kendilerini kanıtlamaları gerekmektedir. Bu meclislerin bir parçası da âşıkların destan söyledikleri bölümdür. Âşıklar bu bölümde çeşitli konularda destanlar söylemişlerdir. Çobanoğlu, âşık tarzı destanların konularına göre tasnifini yapmış, bunlardan bu çalışmada incelenecek olan kuşlar hakkında söylenmiş/yazılmış destanlar bu tasnifin “Doğal Güzelliklerle İlgili Destanlar” başlığının altında yer alan “Hayvanlarla İlgili Destanlar” içinde yer almaktadır. Çalışmada geçmişten günümüze söylenmiş/yazılmış “Kuşlar Destanı” metinleri bir araya getirilmiştir. Burada, öncelikle bu metinler şekil ve muhteva hususiyetleri yönlerinden tanıtılmıştır. Ardından destan metinleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmek suretiyle âşıkların kuş destanlarını nasıl ve neden söyledikleri, bu metinlerin gelenek içinde nerede yer aldığı, âşığın kendi üslubunu gösterme ve kendi sanat gücünü kanıtlamada söylenen destanların rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, daha önce Şükrü Elçin tarafından yayımlanmış olan Hengâmî'nin destanının bir eş metni bulunmuştur. Bu destan da çalışmanın sonunda metin tenkitli olarak yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü kültür, Türk Sözlü Edebiyatı, Âşık tarzı destan geleneği, kuş destanları, kültürümüzde kuşlar.

Birds In The Words of Minstrels: Epics About Birds (A Comperative Review)

Abstract

The root of minstrel literature, which is in the Turkish oral poetry tradition, is based on our pre-Islamic oral culture tradition. In tradition of minstrel poetry, improvised singing, quarrel concept (battle of words) and etc. are important to show their ability of singing. Minstrels have to show their skills and prove themselves in various assemblies, especially in minstrel sessions. Singing epics is a part of these sessions. Minstrels sang epics on various subjects in this section. Çobanoğlu has classified minstrel epics according to their subjects, and the epics told/written about the birds that is examined in this study are included in the "Epics About Animals" under the title of "Epics About Natural Beauties" of this classification. In this study from past to present “Epics on Birds” are collected. First of all, these texts are introduced according to their form and contents. After that, epics are evaluated comperatively to show how and why the minstrels sing the bird epics, where these texts take place in the tradition, the role of the epics sang in showing the minstrel's own style while exhibiting his art and proving his own artistic power. In this study a new variant of Hengami's epic on birds, which was previously published by Şükrü Elçin, has been found. This epic is at the end of the study with edition critique.

Key words: Oral culture, Turkish Oral Literature, Epic tradition in minstrel style, epics on birds, birds in Turkish culture.

Geliş/Received: 20. 02. 2022

Kabul/Accepted: 25. 06. 2022

***Etik Kurul İzn:** Bu çalışmaya, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, mülakat ve deney içeren çalışmalar kapsamına girmediğinden, etik kurul onay belgesi gerekmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, baydogdu@erciyes.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-0838-5761.

(Makale Türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Türk sözlü şiir geleneği İslamiyet öncesinden günümüze kadar olanca canlılığıyla akıp gelmektedir. Bu uzun süreç içinde Türkler çok farklı coğrafyalara yayılmış ve sözlü geleneklerini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Dolayısıyla dikey ve yatay düzlemde Türk sözel edebiyat ürünlerinin oldukça geniş bir coğrafyaya ve tarihî derinliğe sahip olduğunu görmekteyiz. İslamiyet'in Türkler tarafından kabulünden önceki dönemde Türk saz şiirinin temelleri atılmıştı. Bazı türler zamanla değişip dönüşmüş ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ve geleneğin izin verdiği şartlar içerisinde kendini yenilemiştir.

Âşık tarzı şiir geleneğinin bir parçası olan destan söyleme geleneği, âşık edebiyatının kurulmasından sonraki döneme ait gibi düşünülmüşse de Özkul Çobanoğlu “âşık tarzı destan türü içinde yer alan savaş destanları, ağıt destanlar, deyişmeli destanlar konu ve anlatım tarzına sahip destan parçalarının” *Divanu Lügati't-Türk*'te bulunduğu, buna benzer başka örneklerin de olduğundan hareketle; bu destanların aslında âşık tarzı şiir geleneğinin kurulmasından önce de var olduğunu söylemektedir. (2000: 126) Çobanoğlu bu metinlerin geçirdiği değişim ve dönüşümü şu şekilde açıklamıştır: “eski matemlerden ve kazanılan askeri başarıların kutlamalarından kaynaklanan şiir türü, şekil ve tematik özellikleriyle yeni yüklendiği sosyo-kültürel fonksiyonunu kaybetmediği için oluşan ve zaman içinde istihaleler geçirerek yeniden yapılanan âşık tarzı edebiyat ve kültür geleneğinde de yaşamağa devam etmiştir.” (2000: 127).

Süleyman Şenel *Kastamonu'da Âşık Fasılları* adlı eserinde âşık fasılları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş ve değerlendirmeler yapmıştır. Şenel, İstanbul ve Kastamonu'daki âşık fasıllarını karşılaştırmış ve tablo şeklinde bu mukayeseyi açıklamıştır. (Şenel, 2007: 30-31) Şenel'in karşılaştırmasında 'destan söyleme' kısmının iki şehirdeki âşık fasıllarında yer alan bir bölüm olduğu görülmektedir. (Şenel, 2007: 31) Yine Şenel'in aktardığına göre Doğu Anadolu âşık fasılları “en başta çalınan Dîvânî havalar ile açılıyor. (...) Rivâyet olunur ki, iyi bir âşık, en az yirmi-otuz Dîvânî, Deme, Destân gibi türleri bilmelidir.” (Şenel, 2007: 40) Âşık fasıllarının içinde destanların söylendiği özel bir bölüm olması ve iyi bir âşık olabilmek için destan bilinmesinin gerekliliği, bu türün, âşık fasıllarındaki önemine işaret etmektedir. Şenel, “tek başına (solo)” icraların âşığın “özgür”ce “sanat gücünü ortaya koyduğu, kendini ispatlamaya çalıştığı” kısım olduğunu belirtmiştir. (Şenel, 2007: 16) Bu anlamda destan söylemek bir âşık için diğer âşıkların arasından sıyrılarak öne geçmesini sağlayan önemli bir özelliktir.

Destanlar geçirdikleri değişim ve dönüşümde bazı özelliklerini korumuşlardır: Hece vezni ile söylenmek ve 5 dörtlükten daha uzun hacme sahip olmak. (Çobanoğlu, 2000: 15) Destanların büyük bir kısmının anlatı esaslı olduğunu da vurgulamak gerekir. Destanların uzun metinler olması, destan şeklini kullanan âşıklara anlatacağı konuları kısaltmak için uğraşmadan icralarını gerçekleştirmeleri için fırsat tanırken, aynı zamanda onların da bu uzun metnin hâkimiyetini kaybetmeden sanatlarını icra etmeleri

açısından kendi söyleyiş güçlerini göstermelerine olanak tanımıştır. Bu metinlerin uzun olması âşıkların çok farklı konuda destanlar söylemesini de sağlamıştır. Köprülü “[m]illî efsaneler dinî an‘aneler, kahramânâne menkabeler, hatta bir takım felsefî mevzûlar bile onun daire-i şümûlüne girebilir” diyerek destanların konu çeşitliliğine dikkat çekmiştir. ([Köprülü], 1914)

Destanların konularına göre tasnifine bakıldığında, en kapsamlı tasnifin Çobanoğlu tarafından yapıldığı görülmektedir (Çobanoğlu, 2000). Bu tasnifte “Doğal Çevreyle İlgili Destanlar” başlığının alt dalı olarak “Doğal Güzelliklerle İlgili Destanlar” yer almaktadır. Âşık tarzı şiir geleneği içinde söylenegelen “hayvanlarla ilgili destanlar” da bu alt başlığın altındadır. (Çobanoğlu, 2000: 88) Çalışmanın konusunu oluşturan ‘kuş destanları’ da “hayvanlarla ilgili destanlar” grubuna girmektedir. Çobanoğlu hayvanlarla ilgili destan metinlerinde hayvanların genel olarak ele alınabildiği gibi, bazı hayvan türlerine odaklanılabildiğini söylemiştir. “Hayvan destanlarının bir kısmında da hayvanlarla insanlar arasında geçen türlü olaylar anlatılır”ken, bazı metinlerde ise hayvanlar sembolik bir şekilde kullanılmışlardır. (Çobanoğlu, 2000: 88)

Bu çalışmada öncelikle kuşlar hakkında söylenmiş/yazılmış destan metinleri tanıtılacaktır. Destanların şekil ve muhtevaları hakkında bilgi verildikten sonra destanlar karşılaştırılmalı olarak değerlendirilecektir. Yapılan çalışmada on âşığın¹ (Talibî, Mecruhî, Âgâhî, Âşık Cuma, Hengâmî, Niyazi, Seyrânî, Âşık Şenlik, Âşık Halil Karabulut, Âşık Mustafa Bal) kuşlar hakkında söylediği destan metinlerine ulaşılmıştır. Bu çalışmada “Kuşlar/Kuş Destanı” başlıklı destan metinleri ele alınmıştır.² Bu metinlerden Hengâmî tarafından söylenen metnin bir eş metni bulunmuş ve çalışmanın ek kısmında metin tenkitli olarak yayımlanmıştır.

Kuş Destanları

Talibî'nin Kuşlar Destanı

“Destan-ı Tuyur” başlıklı bu metin Tâhâ Tuna Kaya'nın “Sivas Kaynaklı Bir Cönk ve Yedi Şair” başlıklı makalesinde yayımlanmıştır. (Kaya, 2004: 103-104) Kaya'nın verdiği bilgilere göre, 13 dörtlülükli 11'li hece vezniyle kurulmuş olan bu destan metni Prof. Dr. Hüseyin Akkaya'nın şahsi kütüphanesindeki bir cönkten alınmıştır. Cönk, “9,5 cm. x 20 cm boyutlarında deri ciltlidir. Toplam 70 varak olan cönkte şu şairlerin şiirleri bulunmaktadır: Âşık Garib (2), Âşık Ömer (15 şiir), Derviş İdris

¹¹¹ Âşık Ömer'in “Gel vuhûş u tuyûru bir yâd edelim” mısraıyla başlayan “Ayn-ı ibretle eyle temâşâ” ayak mısralı destanında da kuşların anlatıldığı görülmektedir. (Ergun, ? : 5-7 [101-103]) Ancak 34 dörtlülükten oluşan destanın ilk mısraından da anlaşılacağı üzere destanda sadece kuşlar değil diğer hayvanlara da yer verilmiştir. Destan iki kısımdan oluşmaktadır. Âşık Ömer ilk kısımda (1-17. dörtlülükler) vahşi hayvanları konu ettiğini söylemiştir fakat bu kısımda koyun, keçi, kedi, köpek gibi evcilleştirilmiş hayvanların da bulunduğu görülmektedir. 17. dörtlülükte âşık, mahlasını taşıdıktan sonra bu dörtlülüğün son mısraında “Kuşların da vasfın edeyim şehâ” (Ergun, ? : 6 [102]) diyerek konuyu kuşlara çevirmiştir. Destanda kuşlar haricinde diğer hayvanlar da konu olarak işlendiği için incelemeye bu destan dâhil edilmemiştir. Bu destana benzer diğer destan örnekleri de, aynı sebeple, incelememize dâhil edilmemiştir.

² Bu çalışmada, kuş destanları metnine ulaşılan âşıkların eserleri incelenmiştir. Tek bir kuş türü üzerine söylenmiş/yazılmış olan şiir metinleri ile vahşi hayvanlar üzerine olan destan metinlerindeki kuşlar hakkındaki kısımlar çalışmanın hacmi açısından değerlendirme dışında bırakılmıştır. Bu metinler ileride yapacağımız kitap çalışmasında ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

(2), Eşrefoğlu, Fuzulî (2), Füzûnî, Gevherî, Harabî, Kurbanî, Mahfî, Müştak, Nâbî (2), Necatî, Nesimî (2), Niyazî (2), Ruşenî, Sûzî, Şemsî, Şirazi, Şühûdî, Talibî (Zileli) (4), Yunus (4).” (Kaya, 2004, 100) Kaya, cöngün varak ve cilt özelliklerinden cöngün “XIX. yüzyılın başlarında yazıldığını”n düşünölebileceğini söylemiştir. (2004: 101)

Talibî’ye³ ait destan bu cöngün 44-45. varaklarında yer almaktadır. (Kaya, 2004: 104) 13 dörtlükten oluşan destan 11’li hece vezni ile kurulmuştur. İlk dörtlükte Allah’ın neler yarattığı ve bu yarattıklarının içinde nelerin olduğunu ancak O’nun bildiği söylenerek destan başlanmıştır. Sonraki dörtlükte kuşların isimleri ve özellikleri söylenmeye başlanmıştır. Son dörtlükte kuş ismi verilmemiştir. Her dörtlükte farklı sayıda kuş ismi söylenerek toplamda 67 kuşa şiirde yer verilmiştir: bülbül, samed (2)⁴, tuti, kumru, papağan, keklik, meşe kuşu (3), üveyik, gövel, kartal, kuzgun, doğan, hel, devekuşu (4), süklüm, mezmelde, hōpel, güvercin, turaç, angut, suna (5), arıkuşu, yarasa, köprü tavuğu, gece kuşu, baykuş (6), bağırkara, ördek, kaz, culuk, horoz, tavuk, balıkçı safa, leylek (7), kervan kuşu, kızlar kuşu, toyla, martı, karabatak, tavus, kuğu, hüma (8), bildircin, cüleyle, sığircik, eğme sıçancılı, gökçe gurab, ibibik (9), beli bağı, sarı gebe, keçem çılağı, karga, saksağan (10), turalı, dağ delen, çerilçin, serçe, kırlangıç, eabil, ishak kuşu (11), atmaca, karagöz, seyfi, balaban, şahin, sungur (12). Kuzgun, güvercin, kaz, doğan kuşları iki kere söylenmiştir.

Kuşlar, vücut yapıları/görünüşleri, avlanma özellikleri (avcıl olması), konuşması veya güzel sesli olması, yaşadıkları yerler gibi özellikleri ile destanda yer almışlardır. Burada verilen hususiyetlerin büyük kısmı toplumumuzda yaygın olarak bilinmektedir. Destanda tasavvufi atıflar veya sembolizm yoktur. Kuşlar gerçek hayattaki yönleriyle destanda yer almaktadır. İsmi geçen kuşlardan sadece hüma kuşu mitolojik kökenli bir kuştur ve yere konmadığı söylenmiştir.

Mecruhî’nin “Kuşlar Destanı”

Şükrü E. Ulu’nun hazırladığı antolojide Mecruhî’ye⁵ ait 8 şiire yer verilmiştir (Ulu, 1950: 53-56). Bu şiirlerden biri de şairin kuşlar hakkında yazdığı destandır. Bu destana bir başlık verilmemiştir ancak şairin destan metninde sadece kuşlara ve onların bazı özelliklerine yer verdiği görölmektedir. Konunun kuşların üzerinde odaklanmasından dolayı bu destan da “kuşlar destanı” olarak tasnif edilmiştir. Bu destan haricinde şiirlerden beşi 11’li hece vezni ile yazılmıştır. Hece vezni ile yazılmış şiirlerin birisi meyve destanıdır. Bu antolojideki şiirlerin ikisi ise aruz vezni ile (fâilâtün, fâilâtün,

³ Zeynep Safiye Baki’nin verdiği bilgilere göre Talibî, Tokat’ın Zile ilçesinde dünyaya gelmiştir. Baki, Öztelli’nin “mezar taşında H. 1228 (M. 1813) yazdığını ve öldüğü zaman seksen yaşında olduğunu rivayet edildiğini belirterek doğum tarihinin H. 1158 (M. 1743) olabileceğini” söylediğini ifade etmiştir. “Turhal şeyhi Mustafa Efendi’nin halifesidir.” (Baki, 2014) “Raşid, Esad, Fedâî ve Ali” gibi çiraklar yetiştirmiştir. (Baki, 2014)

⁴ Parantez içindeki rakamlar, bu kuş isimlerinin destanın hangi dörtlüklerinde yer aldığını göstermektedir.

⁵ Şükrü Erdoğan Ulu’nun verdiği bilgilere göre “Dizdar oğulları” ailesine mensup olan Hacı Süleyman Mecruhî, “Heyiketeği mahallesinden”dir. (1950, 53) Ulu, sözlü kaynakların verdiği bilgilerden yola çıkarak 1782’de doğduğu ve 1867’de vefat ettiği bilgisine ulaşmıştır. Mecruhî’nin torununun Ulu’ya söylediğine göre dindar biridir ve yedi kere hacca gitmiştir. Ulu, şairin eğitimi hakkında bilgi edinemediği ancak şiirlerine bakıldığında “oldukça bir kültür sahibi olduğu anlaşıl”dığını ifade etmiştir. (1950: 53)

fâilâtün, fâilün) yazılmıştır. Aruzla yazılan şiirler beyitlerle kurulmuştur. Şiirlerin hepsinde âşîğın mahlasını taşıdığı görülmektedir.

Mecruhî'nin kuşlar destanı 22 dörtlükten oluşmaktadır. “-at ederdim” ayağı ile kurulmuş metnin ilk dörtlüğünde şair, Allah'ın, kendisini kuşlara sultan etmesi hâlinde neler yapacağını söylemiştir. Sonraki dörtlüklerde (2-20) kuşların adları ve onları yaptığı işler, özellikler belirtilmiştir. Bazı kuşlara bir veya iki dize ayrılmışken, bazı mısralarda birden fazla kuşun zikredildiği de görülmektedir. Kuşlar hakkındaki hususiyetler âşîğın dilinden söylenmiştir. Bahsi geçen özellikler halk arasında yaygın olarak bilinen özelliklerdir. Destanda âşîğın, kuşların özelliklerine göre onlara görev dağılımı yaptığı görülmektedir. Son dörtlükte ise kuş adı söylenmemiştir. Mecruhî'nin destanında yer alan kuşlar şunlardır: anka, ibibik (2), akkekez, leylek, şahin, sungur (3), sığırcık, karga (4), karakuş, seyfi, hinyaha (5), zağca, horoz (6), saksagan, doksan, bildircin, atmaca (7), turna, ördek, kaz (8), balıkçıl, karabatak (9), çipil ördeği (10), papağan, devekuşu (11), ispir (12), güvercin, eveyik [üveyik], kumru, ebabil, serçe (13), demgiç, keklik, dumdu, perik (14), baykuş, yarasa, dun (15), tutuklu, bağırak, kartal, turacı (16), saka (17), karatavuk, yusuçuk (18), yelve, sakarca (19), delecen [“ağaçkakan”, Ulu, 1950: 56], bülbül (20). Bu destanda 49 kuşun adının verildiği, çeşitli yönleriyle birbirleriyle olan ilişkileri, halkın onlar hakkındaki tasavvurlarının âşîğın dilinden aktarıldığı görülmektedir. Memeli bir hayvan olan yarasa kuşlar arasında zikredilmiştir. Son dörtlükte Mecruhî ahının arşa çıktığını, Allah'ın didarını görmek arzusunda olduğunu, Allah yolunda hayatını tükettikten sonra vakti geldiğinde de vefat edeceğini söylemiştir.

Âgâhî'nin Destanı (“Destân-ı Âgâhî”)

Bu metin Rıza Tevfik tarafından Peyam Gazetesi'nin “Edebî ilave”sinde (sayı: 30, Nisan 1330/16 Nisan 1914) “Hikemî Destanlar” yazısında yayımlanmıştır. ([Bölükbaşı], 1982: 133-146) Destanın başlığı “Destân-ı Âgâhî” olarak verilmiştir. ([Bölükbaşı], 1982, 136) Rıza Tevfik bu destanı ([Bölükbaşı], 1982: 136-141) bir mecmuadan aldığını ifade etmekte, ancak bu mecmuanın bulunduğu yer veya evsafı hakkında bilgi vermemiştir. Destanın yer aldığı mecmuanın yazarının yazısının çok kötü olduğu ve mecmuanın bazı yerlerinin bozulduğu belirtilmiştir. Bu olumsuzluklardan dolayı destan metni okunurken oldukça zorlanıldığı vurgulanmış ve bazı durumlarda “siyak u sibak” ve bilinen atasözlerinden yararlanılarak metnin çözümlendiği ifade edilmiştir. ([Bölükbaşı], 1982, 136) Metinde bazı kısımların okunamadığı görülmektedir ve bazı kısımlar ise Rıza Tevfik tarafından dipnotlarda açıklanmıştır.

Âgâhî'in⁶ destanı 11'li hece vezni ile kurulmuş 31 dörtlükten oluşmaktadır. Destanın ayak mısraı “Emretti, var oldu lâhzada; olan!”dır. ([Bölükbaşı], 1982, 136) Destanın giriş kısmında evrenin,

⁶ Yaptığımız araştırmada Âgâhî mahlaslı üç âşık karşımıza çıkmıştır. Bunlardan ilki 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı söylenen Âgâhî'dir ki, Gürçayır Teke, şair hakkında elde fazla bilgi olmadığını söylemiştir. (Gürçayır Teke, 2015) Cunbur, “âşîğın nerele olduğunun bilinmediğini”, “Sivaslı Âgâhî'den bir asır önce yaşadığı” ve “şiirlerinde kullandığı dilden dolayı iyi bir eğitim gördüğünün düşünül”düğü bilgilerini vermiştir. (Cunbur, 1968'den aktaran Gürçayır Teke, 2015) Karşımıza çıkan

dünyanın ve insanın yaratılışı hakkında bilgi verilmiştir. Âgâhî destanına her şeyden evvel Allah'ın var olduğunu söyleyerek başlamıştır ve O'nun yaratışıyla her şeyin ortaya çıktığını ifade etmiştir. 2., 3. ve 4. dörtlüklerde dünyanın altı günde yaratılması hakkında bilgi vermiştir. Buna göre önce aydınlık, ardından gökyüzü, daha sonra deniz yaratılmıştır. Dördüncü olarak güneş, ay ve gezegenler yaratıldıktan sonra beşinci olarak kuşlar ve balıklar yaratılmıştır. Altıncı sırada hayvanlar [kara hayvanları] yaratılmış ve “yedincide tek mil oldu her eşya” denilerek yaratılma sıraları ve evreleri verilmiştir. Böylece 18.000 âlemin yaratıldığı söylenmiştir. Beşinci dörtlükte Allah'ın yarattıklarının bir hikmeti olduğu, eksiksiz yarattığı dile getirilmiştir. Altıncı dörtlükte kuşların farklı hal ve tavırlarından bahsedileceği bilgisi verilmiştir. Yedinci dörtlükten 30. dörtlüğe kadar kuşlar hakkında bilgiler vermeye başlanmıştır. 30 ve 31. dörtlüklerde şair konuyu toparlamış, bu dörtlüklerde kuş adı vermemiş, Allah'ın kuşları bu hâller üzere yarattığını, kendisinin de bunları dile getirdiğini söylemiştir. 30. dörtlükte “Dinlesin oturan ahbâb ü yârân” diyerek destanın söylenme bağlamına ufak bir gönderme yapmıştır. 31. dörtlükte “Bu nazm-ı eş'ârı divan eyledi” derken şiirin söyleniş makamına atıf yapılmış olabilir yahut bir müzikli toplantı ortamında icra edildiğine işaret edilmiş olabilir. Her iki ihtimalde de metnin bağlamı ve icrasıyla ilgili bilgi verilmesi dikkat çekici bir husustur. Âşık fasıllarında destanların icra edildiği bir bölümün olduğuna yukarıda değinilmiştir. Burada geçen ifadelerden, bu metnin de bir âşık faslının bu kısmında icra edildiği anlaşılmaktadır.

Destanda 7-29. dörtlüklerde her dörtlükte farklı sayıda kuş ve özellikleri söylenerek toplamda 66 kuşa yer verilmiştir: zümrüd-i anka, hüma (7), nâçab kuşu (?), leylek (8), turunç Ali, ispinoz, saka, kuyruk sallayan (9), nar kuşu, bıldırcın, gece kuşu (yarasa) (10), martı, bahri, karabatak (11), çulluk, lor kuşu, baştankara, saksığan (12), iskaturin, karakuş (13), toy, sığırcık (14), filorya, bülbül (15), sarı asma, çoban kuşu, kırlangıç (16), atmaca, karga, akbaba (17), ok bülbülü, serçe (18), balıkçın, puhu, baykuş (19), keklik, kartal (20), sülün, ağaçkakan, tavus (21), boğmaklı, alakarga, şahin, devekuşu (22), incir kuşu, çalığışu, çaylak (23), kerkenez, alaca şahin, İshak kuşu (24), iskete, kanarya, çil (25), ibikli, turna, doğan, balaban (26), karatavuk, tuti, papağan (27), kebuter (güvercin), üveyik, kumru, hakkuran (28), yelkovan (29). Bu kuş isimlerinin bazılarının birden fazla kez kullanıldığı görülmekle birlikte bu, çoğunlukla, âşığın yanlışlıkla tekrar söylemesinden ziyade, başka bir kuşla bir yönüyle benzerlik kurmasından dolayıdır.

Âgâhî de diğer bazı kuş destanlarında olduğu gibi kuşların tabiatları, tavırları, yaşadıkları yer, avcıl olmaları gibi hususlarını şiirinde dile getirmiştir. Ancak bunlar haricinde kuşlar hakkında halk

ikinci âşık, 1874'te Şarkışla'nın “Kılıççı” köyünde dünyaya gelmiştir. “Arapgıroğulları” olarak bilinen aile, soyadı kanunuyla “Gerçek” soyadını kullanmaya başlamıştır. Âşığın “asıl adı Veliyüddin”dir. Ailesinin dokuzuncu çocuğu olan âşığın çocukluğunu köyde sürdürdüğü, daha sonra çeşitli memuriyetler sebebiyle Ağcakışla, Pınarbaşı, Sivas gibi farklı yerlerde bulunmuştur. 1916'da kolera nedeniyle vefat etmiştir. Şarkışla'ya defnedilmiştir. (Kaya, 2014) Aynı mahlası kullanan bir diğer şair de Ermeni aşık Âgâhî'dir. Sabri Koz'un verdiği bilgiye göre 1800'de Üsküdar'da doğan âşığın asıl adı “Harutyun”dur. “[G]enç yaşta âşıklığa başlayarak geleneğe göre ustalar yanında yetişmiştir. (...) Son yıllarını Kazlıçesme'deki Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi'nde geçiren Agâhî, şimdilik tespit edilemeyen bir tarihte ölmüş ve Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda gömülmüştür.” (Koz, 2011) Rıza Tevfik'in yayımladığı destanın, bu âşiklerden hangisine ait olduğu bilinmemektedir.

arasında bilinen bazı inanış/kabullerin de destan yer aldığı görülmektedir. Örneğin, Seyrânî'nin destanında geçen, leyleğin yavrusunu kurban etmesi kabulünün ve Akbabanın 500-1000 yıl yaşadığı inancının bu şiirde de yer aldığı görülmektedir. Tavus kuşunun cennetten çıkarılması ve “Tanrı tarafından ayakları çirkin kılın”dığı anlatısına “Tavus ayağına baktıkça küser” mısraıyla telmih yapılmıştır (Ceylan, 2015: 229).

Âşık Cuma'nın “Kuş Destanları”

Âşık Cuma⁷'ya ait olan bu destan Ali Rıza Yalman'ın *Cenupta Türkmen Oymakları* kitabının birinci cildinin içinde yer almaktadır. (Yalman, 1977: 121-123) Yalman bu destanı “Karnebi [bugünkü adı Duruca Köyü-Kilis] öğretmeni Remzi Bey'den” almıştır. Yazar; âşık, derleme ortamı ve derleme zamanı hakkında bilgi vermemiştir. (Yalman, 1977: 123)

Destan metninde 11'li hece vezni kullanılmıştır. 12 dördlükten oluşan destan metninin ayak mısraı “Soyak dedikleri onun tayıdır”dır. Metin “Kuşların destanın söyleyem sana” mısraıyla başlamaktadır ve doğrudan konuya girilmiştir. İlk dördlükten son dördlüğe kadar her dördlükte farklı sayıda kuş ismi söylenerek toplam da 34 kuş ismi zikredilmiştir: şahvezir, balaban, ispir, doğan, soyak (1), çalağan, horoz, sarı gebe, ökü (2), belibağlı, atmaca, yarasa (3), kaz, turna, ördek, baykuş (4), karga, koğu, delice, çohçu, serçe (5), kartal, şahan (6), tavus kuşu, kumru, tutu (tuti), ibikli, karakuş (7), sonkur (8), kıraç, üveyik (9), keklik, [lori] (10), sığırcık, güvercin, saka (11), leylek, [hüma] (12). Bu destanda da yarasanın kuş olarak kabul edildiği görülmektedir. Metinde karga üç kez, ibikli ve atmaca ise iki kez zikredilmiştir. Âşık Cuma'nın eserinde geleneğin kuşlar destanına çizdiği sınır dâhilinde kuşlar konu edilmiştir: Kuşların yaşadıkları yerler, yeme düzenleri, avcıl olmaları gibi özellikleri dile getirilmiştir. Üveyiğin yuva tutmaması onun dünyayı harabe gibi görmesine bağlanarak kuşun bu özelliğine tasavvufi bir mana yüklenmiştir. Avcıl kuşlardan ispir ve doğana askerî unvanlar verilerek birbirlerine üstünlüklerine işaret edilmiştir. İki kuşun da avcıl olması onlara bu askerî unvanların verilmesine sebep olmuştur. Destanın dikkat çekici bir diğer özelliği ise 10. ve 12. dördlüklerde iki kuşun isminin gizlenmesidir. 10 dördlükte âşık “Bir kuş var, o da kemiği yutar” ifadesiyle lori kuşuna işaret etmiştir. Halk arasında bu kuşun adı “kemiksiyan” olarak da bilinmektedir ve kuş kemikle beslenmektedir. (Ceylan, 2015: 186) Lori kuşunun kemikle beslenmesi hakkında “Loru kuşu bulduğu kemiği peşin ölçer sonra yutarmış” atasözünün bulunduğu da bilinmektedir. (Ceylan, 2015: 187) 12. dördlükte ise “Bir kuş var; hiç inmez havadan yere” denilmiştir. Ali Rıza Yalman bu üstü kapalı anlatımın açıklamasının “gönül” olduğuna inanıldığını söylemiştir: ““Bir kuş var hiç inmez havadan yere” mısraının âşığın gönül ve isteklerini belirten bir parçası olduğu kuvvetle sanılmakta ve söylenmektedir. Gönül öyle bir kuş imiş ki, bu kuş daima yükseklerde uçarak yere inmek istemezmiş. Bu örnek ve benzetme hatırdaki bulunduğu için uzun boylu açıklamağa lüzum görülmedi.” (1977: 123) Ancak, destanı nakledenlerin de kesin emin

⁷ Yapılan araştırmada Âşık Cuma mahlasını taşıyan birkaç âşığa rastlansa da, Ali Rıza Yalman tarafından yapılan derlemenin tarih ve mekânı ile, âşıkların biyografileri arasında uyumsuzluk olması dolayısıyla bu âşıkların, destanın sahibi olan Âşık Cuma olmadıkları kanaatine varılmıştır. Derlenen destanın sahibi olan Âşık Cuma hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

olmadıkları da göz önüne alınırsa bu yoruma şüpheyle yaklaşılabılır. Hüma kuşu, Talibî'nin destanında havadan yere inmeme özelliği ile konu edilmiştir. Seyrânî'nin destanında ise hümanın “bu masivada” yuvasız olduğu söylenmiştir. Ömür Ceylan, bu kuşun “havada” yaşadığının düşünüldüğünü (2015: 117), bu özelliğiyle Divan şiirinde çeşitli çağrışımlarla konu edildiğini ifade etmiştir. (2015: 120) Görüldüğü gibi bu imaj, şiirimizde yaygın olarak bilinmekte ve kullanılmaktadır. Dolayısıyla burada âşığın kastettiği kuşun “gönül kuşu” değil, ‘hüma kuşu’ olduğunu kabul edebiliriz.

Hengâmî'nin “Kuşların Destanı”⁸

Hengâmî'ye⁹ ait olan destanın bir varyantı Şükrü Elçin tarafından “Kuşların Destanı” başlığıyla yayımlanmıştır. (Elçin, 1997: 295-296) Elçin tarafından yayımlanan metin işaret edilen yayında 295-296. sayfalarda yer almaktadır. Aynı eserde bu yazıdan hemen önce “Hengami'nin Bilinmeyen Şiirleri” (Elçin, 1997: 292-294) adıyla başka bir makale daha bulunmaktadır. Bu iki yazıda da Elçin, kaynağa işaret etmemiş ve kaynak hakkında bilgi vermemiştir. “(...) perakende şiirlerini ihtiva eden mecmuada” ifadesinden metnin bir mecmua olduğu anlaşılmaktadır. (Elçin, 1997: 292) İki yazıda da Hengâmî'nin şiirleri konu edildiği için şiirlerin aynı kaynaktan alınmış olabileceği düşünülebilir.

Tarafımızdan bulunarak ilk defa burada yayımlanacak olan eşmetin ise Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda 06 Mil Yz Cönk 132 numarasıyla kayıtlıdır.¹⁰ Bu eser bir cönktür. Cöngün sahibi, telif ve istinsahıyla ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Abdullah Öztemiz'den 1973 yılında alınmıştır. Millî Kütüphane'nin kayıtlarına göre “zencirekli siyah meşin cilt”lidir. 172 varaktan oluşan cönk esmer cedit kâğıda yazılmıştır. 240x115 mm boyutundadır. Cönkte “Virdî, Cevabi, Cezbi, Fevri, Hamdi, Kadri, Yesari, Hasbi, Süleyman, Afitabi, Baki, Cesarî, Eşrefoğlu, Faik, Fendi, Fevrî, Feyzi, Fitnat Hanım, Fuzulî, Gafurî, Galib, Halili, Harabî, Hıfzî, Hüsni, İffet, Kabulî, Nevres, Makbuli, Fikri, Kadri v.d.” şairlerin şiirleri kayıtlıdır. Eserin “132. yapraktan sonrakilere yapılmış olan kayıtların 1918'den sonrasına ait olduğu görülüyor”. (06 Mil Yz Cönk 132, t.y.)

Metnin aynı cönkten alınmadığı dipnotlarda gösterilen kelime farklılıklarından ve bazı dörtlüklerin yerlerinin değişmesinden anlaşılmaktadır. Elçin, Hengâmî'ye ait 7 şiiri yayımladığı yazısında içinde Hengâmî'nin şiirlerinin de bulunduğu bir mecmuaya işaret etmiş ancak bu mecmuayla ilgili olarak ayrıntılı bilgi vermemiştir. Sadece, bu mecmuada şu şairlerin “perakende şiirler”inin bulunduğunu söylemiştir: “Âşık Hıfzıoğlu, Muhammed Ali Dede Baba, Muhibbî, Zarîfî, Nesîmî, Misâlî, Zâtî, Viran Abdal, Rıza, Ruhullah, Türâbî, Gedâyî, Ceyhûnî, Hasib, Emrah, Fuzulî (halk şairi), Kalender, Pîr Sultan, Hâkî, Razî, Kâmil, Sâbit, Derdli, Fâzıl, Sezâyî, Nev'î, Muhîttî, Vahdetî, Sürûrî,

⁸ Bu destan, metin tenkitli olarak yazının sonunda verilmiştir.

⁹ Asıl adı bilinmeyen Hengâmî, Rusçukludur. 19. yüzyıl âşıklarından olan Hengâmî, Bektaşî'dir ve Anadolu ve Rumeli'yi dolaşmış, “Amasya’da kahvecilik etmiş, sonra İstanbul’a gelip Beşiktaşlı Gedâî ile aynı mecliste bulunmuştur. Hengâmî, 1873 tarihinde Bursa’da vefat etmiştir.” (Çakır, 2014)

¹⁰ Bu metin elektronik ortamda tarandığında 06 Mil Yz A 132 yer numarasında kayıtlı görünmektedir. Ancak bu kayıt yanlışır. Yaptığımız araştırmada 06 Mil Yz A 132 kayıt numarasına sahip olan eserin bir mecmua olduğu ve bu mecmuada Hengâmî'nin bahsi geçen şiiri bulunmadığı görülmüştür.

Meşâmî, Arşî, Halilî, Usûlî, Za'fî, Recûlî, Harâbî, Halim, Cesârî, Mübâhî, Mustafa Baba, Kul Himmet ve Hüseyin Rifat". (1997: 292)

Destan metnine bakıldığında 16 dörtlükten oluşan metnin 11'li hece vezni ile kurulduğu görülmektedir. Destanın ayağı "-aya"dır. Destanın sadece ilk dörtlüğünde hiç kuş ismi geçmemektedir. Her dörtlükte farklı sayıda kuş ismi zikredilerek 51 kuşun ismine yer verilmiştir: karakuş (2), güvercin (2), doğan (2), Serçe (2), baykuş (2), akbaba (2), keklik, bıldırcın, kumru, İshak kuşu, pukuk pukal (?) (3), tuti, sarı saman, papağan (4), ebabil, kırlangıç, çavga (5), bülbül, kanarya, alaca saksağan (6), semender, puhu, leylek (7), kuru ali, uzun ali, martı, saka (8), kuğu, devekuşu, cura, turna (9), culıka (?), hüdhüd, iskete (10), tavus, sığırcık, yarasa (11), şahin, atmaca, kartal, kuzgun (12), yelyutan, kerkenez (13), tahtalı, karatavuk, karabakkal (14), ördek, peyka (?), kaz (15), anka, angıt (16).

Bu destanın başlangıcında şair konuşmuş ve ortam hakkında bilgi vermiştir ancak beşinci dörtlükten 10. dörtlüğe kadar papağan kuşların özelliklerini dile getirmiştir. 11. dörtlükte yeniden anlatıcı değişmiş ve yarasa 15. dörtlüğe kadar onları tanıtmıştır. 15. dörtlükte genel durum şair tarafından açıklanmış ve son dörtlükte yine şair birkaç kuş ismi ve özelliklerini söyleyip bütün yaratılanların Allah'a niyaz ettiğini dile getirerek destanı bitirmiştir. Destanda anlatıcının değişmesi konuya hareket katmıştır. Konunun ele alınışı yönünden Hengâmî farklı bir yaklaşım sergilemiştir: Hengâmî'nin destanında kuşların bir davadan dolayı bir araya geldikleri söylenmiştir. Bu yönüyle konu '*Dava-yı Tuyur*'a¹¹ benzemektedir ancak bu metinde dava konusu tek bir baskın hadisesi değildir, bazı kuşların yırtıcı olmasıdır ve destan metni *Dava-yı Tuyur*'daki gibi mizahî değildir. Âşık böylece hem konuyu farklı bir bağlam içerisinde değerlendirmiş hem de destanın genel özelliği olan kuşların özelliklerinin söylenmesi özelliğini aksatmamıştır.

Hengâmî'nin destanının ilk dörtlüğünde şair kuşların şehrine gittiğini ve onların hâllerini dostlarına anlatacağını söyler. Bu "kıssa"dan da "arif" insanların hisse çıkaracağını dile getirir. Bu başlangıç da metnin *Dava-yı Tuyur*'dan farklı olduğunu, şairin amacının kuşların hâllerini dile getirmek olduğunu göstermektedir. İkinci dörtlükte şair bahsini geçireceği kuşları bir mahkeme ortamında bir araya getirmiştir. Şairin bu mahkeme hakkında verdiği bilgiye göre dağdan ve yokuştan gelen birçok yaratık karakuştan şikâyet etmektedir. Şikâyet edilen sadece karakuş değildir: güvercin, doğanı; serçe ise baykuşu akbabaya şikâyet etmiştir. Akbabanın hâkim olduğu görülmektedir. İkinci dörtlükte keklik, bıldırcın ve kumru davanın "kitap üzere" görülmesini talep etmişlerdir. İshak kuşu ve pukuk pukal (?)'ın müşavere etmelerinden onların da bu davada görevli oldukları anlaşılmaktadır. Dördüncü dörtlükte tuti ve sarı samanın özellikleri söylendikten sonra papağanın yardıma gelmesiyle olayın tatlıya bağlandığı ve kan dökülmediğine işaret edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu dörtlükten 10. dörtlüğe kadar

¹¹ *Dava-yı Tuyur* metinlerinde de kuşlar rol oynamaktadır. "Metindeki mizahi unsurlar, 'kuşlar'ın temsiline bağlı olarak kurgulanmıştır. Kuşlar, toplumun çeşitli kesimlerinden 'tip'leri temsil eder. Metinde hemen hemen yirmi beş kuş, meşrep ve meslekleri farklı yirmi iki insanı temsil etmektedir." (Çapraz, 2017: 142) *Dava-yı Tuyur* hakkında ayrıntılı bilgi için bak.: Çapraz, 2017.

kuşların özellikleri papağan tarafından söylenerek devam edilmiştir. 11. dörtlükte tavusun da davaya katıldığı söylenmiştir. Yarasa onları “sulh [u] ibra”ya davet etmiştir. Yarasanın konuşması ve diğer kuşları tanıtmaları (onlara hitap etmesi) 15. dörtlüğe kadar devam etmiştir. 15. dörtlükte şair genel bir durum değerlendirmesi yapmış ve ortamın tansiyonunun düştüğünü söylemiştir. 16. dörtlükte Anka ve angıt kuşları zikredildikten sonra bütün yaratılanların Allah’a niyaz ettikleri belirtilmiştir. Burada kuşlar da dâhil olmak üzere her varlığın Allah’a niyaz etmesi destanın başında söylenen ders çıkarma hususuyla ilgilidir.

Hengâmî’nin destanında divan şiirinde kuş olarak kabul edilen¹² semenderin yer alması dikkat çekici bir husustur. Diğer kuş destanlarında semenderin zikredilmemiş olması, Hengâmî’nin yazılı edebiyatın tesirinde kaldığını düşündürmektedir. Bu destanda da yarasanın kuş olarak kabul edildiği görülmektedir.

Niyazi’nin “Kuşlar Destanı”

Niyazi’ye¹³ ait olan “Kuşlar Destanı”, Eşref Ertekin tarafından 1943 yılında Çorumlu Dergisi’nde¹⁴ yayımlanmıştır (Ertekin, 1943: 22-24). Bu şiir “Cönklerden Derlemeler” başlığı altında yayımlanmıştır. Bu başlık altında birden fazla şairin farklı türdeki eserleri bulunmaktadır. Yazar, cönk hakkında veya şiirleri yayımlanan şairler hakkında bilgi vermemiştir. Şairlerden sadece Niyazi hakkında şu varsayımlarda bulunulmuştur: Kuşlar Destanı’nın hemen ardından yayımlanan “Diğer Hayvanlar Destanı” (Ertekin, 1943: 24-25) başlıklı metne eklenen iki dipnotun ilkinde bu metnin eksik olduğu için şairinin bilinmediği ancak, Niyazi’nin “Kuşlar Destanı”ndan hemen sonra yazılmasından hareketle hayvanlar hakkındaki bu destanın da Niyazi’ye ait olabileceğini söylemiştir. (Ertekin, 1943: 24) İkinci dipnotta ise “Camus ve Mandaya Çorumda Kömüş derler. Buna bakılırsa bu şairin Çorumlu olduğu anlaşılıyor” demiştir. (Ertekin, 1943: 25) Bu iki dipnottan hareketle, Ertekin’in Niyazi’nin Çorumlu bir âşık olduğuna kanaat getirdiği söylenebilir.

11’li hece vezni ile söylenmiş olan destan “-an” ayağı ile kurulmuştur. 14 dörtlükten oluşan destanda 47 kuşun ismi geçmektedir. Birinci ve sonuncu dörtlüklerde kuş ismi söylememiştir. İkinci dörtlükte 3 kuş ismi verildikten sonra son dörtlüğe kadar her dörtlükte, her dizeye bir kuş adı gelecek şekilde destan düzenlenmiştir. Destanda şu kuşlar yer almaktadır¹⁵: bülbül, kırlangıç, keklik (2), çil

¹² “Edebî metinlerimizde anılan semender de su kertenkelesine benzer bir hayvandır. Büyücek bir fare (ya da koyun) kadardır. (...) Fars şairleri gibi bizim şairlerimizin de hemen tamamı ateş içerisinde yaşadığı farz edilen bu mevhum hayvanın bir kuş olduğunu kabul etmişler ve murg-ı semender dedikleri bu hayvana pek çok beyitte kanat izafe etmişlerdir: Bunda kendi nağmeleriyle tutuşan ve küller arasından çıkan bir yumurta ile neslinin devam ettiğine inanılan bir başka masalsı Şark kuşu kaknüs’ün de etkisi olmalıdır.” (Ceylan, 2015: 211-212)

¹³ 19. Yüzyıl âşıklarından olan Niyazi’nin hayatı hakkında eldeki bilgiler sınırlıdır. Şairin Edirneli olduğu ve “gözlerinin görme”diği Zeynep Safiye Baki tarafından aktarılmıştır. (Baki, 2015) Şairin “babası arabacıdır”, “bir süre tahsil görmüş, Enez’de Gazi Rüstem Tekkesi Bektaşi şeyhi Hacı Baba’ya intisab etmiştir. Ancak nefes yerine müstehcene kaçan koşmalar söylemeye başlayınca tekkeden kovularak düşkün edilmiş ve Edirne’ye dönmüştür.” (Baki, 2015) Şairin, “Âşık Kenzî Baba’nın yardımını gör”düğü bilgisi verilmiştir. (Baki, 2015)

¹⁴ Dergi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Sular, 2006.

¹⁵ Kuşların isimleri Ertekin’in yayımladığı şekilde alınmıştır.

keklik, bayğuş (baykuş), ala kise, tutu (tuti) (3), tavus, papağan, kumru, üğü¹⁶ (4), serçe, tongurlak, çimbek, ishak kuşu (5), çam delen, karga, sağısak, çaylak (6), doğan, şahin, atmaca, kara kuş (7), kerkes, akbaba, kuzgun, kartal (8), leylek, toy, turna, kaz (9), güverçin, ibibik, kara bakal, öveyik (üveyik) (10), hopan, sığırcık, arı kuşu, gökçe karga (11), cekcek, balıkcıl, ördek, angıt (12), sarı gebe, seyfi, sungur, Anka (13). İlk dörtlükte şair kuşları seyrederek onların hâllerini gördüğünden, kuşların çok farklı şekillerde konuştuklarından ancak insanların onları anlayamadığından bahsetmiştir. Ardından her kuşun Allah'ın ismini okuduğunu söyledikten sonra bülbül, kırlangıç ve keklik ötüşlerinin güzelliği söylenerek şiire devam edilmiştir. İkinci dörtlükte çil keklik, baykuş, ala kise, tutinin konuşması ve öğüt vermesi gibi özellikler dile getirilmiştir. Üçüncü dörtlükte ise tavusun cennetten çıktığı için ağlaması, papağanın akıcı konuşması, kumrunun dinleyenlere hüznü vermesinden ve üğünün derviş gibi hu çekmesinden bahsedilmiştir. Bu dörtlükten sonra yer alan kuşlar zikir, vird, tesbih çekerek meşgul oldukları işleri yaptıkları söylenerek destanda yer almışlardır. Bu yönüyle bu destanın tasavvufi bir eda ile söylendiğini düşünebiliriz. Son dörtlükte Niyazi'nin bunları seyrettiği, hepsinden ibret aldığı, Allah'ı zikretmeye kendini verdiği söylenmiş ve "Gelin zikredelim biz dahi [R]ahman" denilerek dinleyiciden kuşların zikir, vird ve tesbihinden şairin kendisi gibi pay çıkarması istenmiştir. Şairin bu ifadesinden, öğüt verici bir yaklaşımla destanını söylediği anlaşılmaktadır.

Seyrânî'nin Kuşlar Destanı ("Dāstān-ı Tuyūr/Destān-ı Kuş")¹⁷

Bu destan ilk olarak Betül Aydoğdu'nun Seyrânî¹⁸ üzerine hazırladığı doktora çalışmasında yer almıştır. (2011: 751-757) Tezde transkripsiyonlu olarak yayımlanan metin Millet Kütüphanesi'nde bulunan 34 Ae Manzum 62 numaralı mecmuadan alınmıştır. Görkem, yanlış kataloglanma sebebiyle daha önce görülmemiş olan iki cönkteki (06 Mil Yz Cönk 22 ve 06 Mil Yz. Cönk 99) çeşitlenmeleri makalesinde karşılaştırmalı olarak incelemiş ve metin tenkitli olarak yayımlamıştır. (Görkem, 2019)¹⁹ Görkem, şekil özellikleri ve konu bütünlüğünü daha iyi taşımasından ötürü 34 Ae Manzum 62 numaralı mecmuadaki metni ana metin olarak almıştır.

Destan "-an" ayağıyla kurulmuştur. 11'li hece vezni ile söylenmiş metin 45 dörtlükten oluşmaktadır. İlk dört dörtlük destanın giriş kısmıdır. Bu dörtlüklerde Hz. Süleyman'ın kuşların kendi hâllerini söylemeleri için divanına çağırıldığı anlatılmıştır. 5. dörtlükten itibaren her dörtlükte bir kuş konuşturularak 41 kuşun adı verilmiştir: tavus kuşu, anka, hüma, akbaba, turna, kartal, leylek, kırlangıç, bülbül, baykuş, güvercin, horoz, tavuk, angıt, üveyik, çaylak, atmaca, karga, saksığan, kaz, ördek,

¹⁶ "Baykuş cinsinden olan puhu kuşunun bir çeşidi". (Güncel Türkçe Sözlük, t.y.)

¹⁷ Bu destan için ayrıntılı bir inceleme için bkz.: Görkem, 2019.

¹⁸ Seyrânî, doğum yılıyla ilgili farklı rivayetler olmakla birlikte, 19. başlarında Kayseri'nin Develi (o dönemde adı Everek) ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Oruza camiinin imamı Cafer Efendi'dir. Asıl adı Mehmet olan Seyrânî'nin rüya görmesi neticesine âşık olduğu kabul edilmektedir. İlk eğitimini babasından almış, Develi'deki Halasiye Medresesi'ne gitmiş ancak buradaki eğitimi tamamlamamıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek orada sanatını sergilemiş ve ünlü bir âşık olarak kabul görmüştür. İstanbul'da Köprülü Medresesi'nden icazet almıştır. Seyrânî, eleştirel tavrı nedeniyle saray tarafından cezalandırılmadan önce, tanıdıkları vasıtasıyla İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. 1866 yılında Develi'de vefat etmiştir. Mezarının yeri bilinmemektedir. (Aydoğdu, 2011: 47-59)

¹⁹ Şiir metni bu çalışmanın 1098-1106 sayfaları arasında yer almaktadır.

ebabil, tuti, kumru, papağan, serçe, bildircin, keklik, martı, karabatak, sığırcık, ibibik, yarasa, ağaçkakan, kanarya, karatavuk, sarı gebe, saka, karakuş, doğan, şahin. Her kuş bir dörtlükte konuşturulmakla birlikte bazı dörtlüklerde konuşan kuşun, başka bir kuşa değindiği görülmektedir. Konuşan kuşlar bazen kendi genel davranışlarından, bazen halk arasındaki kendileriyle ilgili kabullerden, bazen de dinî-tasavvufi konulardan bahsetmektedirler.

Kuşların konuşması fikri ilk bakışta “Mantiku’t-tayr²⁰”ı çağırırsa da, Seyrânî’nin destanında bu kıssaya atıf verilmemiştir. Destanın ilk dört dörtlüğünde Hz. Süleyman’ın kıssasına doğrudan işaret edilerek kuşların konuştuğu bir meclis oluşturulmuştur. Şairin orijinal bir dünya kurarak onları bu dünyada kendilerini tanıtır şekilde göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Bu destanda kuşların konuşması için bir bağlam kurulmuş, Hz. Süleyman’ın kuşların dilinden anlaması kıssasına da bu yolla atıf yapılmıştır. Diğer destan örneklerinden farklı olarak her dörtlükte sadece bir kuşun sesi duyulmakta, kuşların özellikleri veya nasihatleri bir dörtlük içine söylenip tamamlanmaktadır.

Destanda tuti ve papağan iki farklı kuş gibi iki farklı dörtlükte konuşturulmuştur. Bunun haricinde metinde kuş isimlerinin tekraren yer aldığı görülmemektedir. Yarasa, bu destanda da bir kuş olarak kabul edilmiştir.

Âşık Şenlik’in Destanı (Aslan, 1975: 179-180)

Âşık Şenlik²¹ tarafından söylenmiş bu destan metni Ensar Aslan tarafından hazırlanan çalışmada yer almaktadır. Giriş bölümünde Türk Halk Şiiri ve Doğu Anadolu ve Azeri sahası âşıklık geleneği hakkında genel bilgiler verildikten sonra Âşık Şenlik’in hayatı ve eserleri hakkında değerlendirmelerin yer aldığı bölümler bulunmaktadır. Eserin 5. bölümünde Âşık Şenlik’in şiirleri tasnif edilerek yayımlanmıştır. Çalışmamızda ele alacağımız destan metni ise “Koşmalar” başlığı altındadır.

Âşık Şenlik’in kuşlar destanı 11’li hece vezni ile söylenmiş 8 dörtlükten oluşmaktadır. Destanın ayağı “-üfdü baba” (-üptü baba)dır. Destanda 6 kuşun adı verilmiştir: güvercin, kaz, ördek, tavuk, peçe, ferih (ferik). Bu kuşlar da kendi özellikleriyle değil, âşığın destanında anlattığı durumla bağlantılı olarak yer almaktadır. Âşık Şenlik, “Elvanlı guşların bah haline” dizesiyle destanına başlamış ancak kuşların durumları yerin başlarına gelen kötü bir olayı dile getireceğine işaret etmiştir. (Aslan, 1975: 179) Durumlarından dolayı dostlarının üzüldüğü, düşmanlarının ise Şenlik’in hâline güldüğünü söylemiştir. İkinci dörtlükte de buna değinilmiş, âşığın babasının ağladığı söylenmiştir. Bu şiirdeki “elvanlı kuşlar”

²⁰ “‘Mantiku’t-tayr’ ifadesi aslında Kur’an-ı Kerim’in Neml suresinde (Kur’an-ı Kerim, 27/16) geçmekte (Sevgi, 2003, s. 29) ve ‘kuş dili [konuşması]’ anlamında kullanılmaktadır. Bu ifade Hz. Süleyman’ın kuşlarla konuşması/anlaşması, onları anlaması anlamındadır. [https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Neml-suresi/3175/16-ayet-tefsiri - Erişim tarihi: 12.10.2019] Hz. Süleyman’ın özelliklerinden biri olan kuşlarla konuşması, kıssalarda konu edilmiştir.” (Görkem, 2019: 1084)

²¹ Ensar Aslan’ın verdiği bilgilere göre Âşık Şenlik, 1850 yılında Kars’ın Çıldır ilçesine (bugün Ardahan’a bağlıdır) bağlı olan “Suhara” (bugünkü adı “Yakınsu”) köyünde doğmuştur. Ailesi Karapapaklardandır. Babası Molla Kadir, annesi ise Zeliha Hanım’dır. Asıl adı Hasan’dır. (Aslan, 1975: 8) Badeli âşıklardan olan Âşık Şenlik (Aslan, 1975: 10-11), Mürvet Hanım ve Hürü Hanım’la evlenmiştir. 1913’te İran’da bir düğünde sanatını sergiledikten sonra dönerken yolda vefat eder. Cenazesi köyüne getirilir ve Suhara köyünün kuzeyindeki mezarlığa defnedilir. (Aslan, 1975: 13-14) Âşık Şenlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Aslan, 1975: 1-22.

Âşık Şenlik ve babasının yetiştirdiği kuşlardır. Üçüncü dörtlükte güvercinlerin havada takla attığından bahsetmesinden, bu güvercinlerin özellikle beslenen özel güvercinler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak âşığın ifadesine göre onların güvercinleri ise ‘yuvada kurumuştur’. Bu ifadeden özel olarak yetiştirilen takla atan güvercinlerin bir sebepten telef olduğu anlaşılmaktadır. Bu dörtlüğün devamında bir zamanlar sarı kazın başına yemin verdiği, oysa şimdi onunda leşinin ortada olduğu söylenmiştir. Yine aynı dörtlükte kırk ördeğin de telef olduğu bilgisi verilmiştir. 5. dörtlükten, sadece “boynuzlu tavuklar”ın sağ kaldığını öğrenmekteyiz. Âşık, hiç değilse onların sağ olmasının babasının kalbine ferahlık vereceğini düşünmektedir. 6. dörtlükte âşık babasını suçlamakta ve kendisi hastayken bile bir peçe (piliç) kesmediğini, zekât niyetiyle bir ferik vermediğini ancak bu tamahkârlıktan da bir fayda görmediğini yani besledikleri kuşların büyük kısmının telef olduğunu söyleyerek sitem etmektedir. 9. dörtlükte artık bu durumda kuşların leşini bir yere toplamayı ve bu olayı her hatırladığında çok üzüleceğini dile getiren âşık son dörtlükte elinde sadece bir topal ördekle bir yoluk kazının kaldığını ifade etmiştir. Bu destanda konunun işlenişi diğer kuşlar destanlarından oldukça farklıdır. Burada kuşların özellikleri, halk arasındaki inanışlar veya kuşlar hakkındaki bazı kabuller yerine âşığın beslediği kuşların telef olması ve bundan duyduğu acı anlatılmıştır. Âşık Şenlik, bu destanı kuşlar destanı olarak değil de kendi başına gelen acı verici olayı dile getirmek için söylemiş gibidir. Kuş isimlerinin azlığı da buradaki amacın kuşlar üzerine odaklanmaktan ziyade başa gelen felaketin dillendirilmesi olduğu fikrini desteklemektedir. Bazı dörtlüklerde babanın önceki davranışlarından dolayı suçlandığı görülmektedir ki bu da destanın şahsi üzüntü üzerine yoğunlaştığını göstermektedir. Ancak bu metinde kuşların başına gelen olaydan açıkça söz edilmemekle birlikte onların telef olması önemli bir husustur. Başka bir deyişle metnin söylenme sebebi kuşların ölmesidir. Bu anlamda bu destan, Çobanoğlu’nun destan tasnifindeki “Hayvanlarla ilgili destanlar” başlığı altında değerlendirilebilir. Âşık destanda gerçek bir olayı dile getirmiş, kuşlara sembolik anlamlar veya misyonlar yüklememiştir. Bu yönüyle de diğer kuşlar destanı metinlerinden ayrılmaktadır.

Âşık Halil Karabulut’un “Kuşlar Destanı”

Kadirli Âşık Halil Karabulut’a²² ait olan “Kuşlar Destanı” âşığın *Destan Destan Üstüne* adlı eserinde yayımlanmıştır. (Karabulut, 2002: 431-432) Saim Sakaoğlu tarafından yayına hazırlanan eser giriş kısmı dâhil olmak üzere 16 bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Âşık Halil Karabulut hakkında bilgi verilmiş, sonraki bölümlerde ise âşığa ait olan destanlar konularına göre gruplandırılmıştır.

²² Halil Karabulut, 1926’da Adana’nın Kadirli ilçesine bağlı Mehmetli köyünde dünyaya gelmiştir. 1998’de Osmaniye’nin il olmasından sonra bu köy (daha sona belde) Osmaniye’nin “Sumbas ilçesine bağlanmıştır” (Sakaoğlu, 2002: 13) Âşığın ailesinin lakabı “Karayakupoğulları”dır. (Sakaoğlu, 2002: 14) Babası ve dedesi molladır. Babası iki kere evlenmiştir. Bu evliliklerinden Ahmet, Hürü, Halil ve Mehmet adlarında çocukları olmuştur. Âşığın annesinin adı “Döndü”dür. Âşık, 1948’de Naile Hanım’la evlenmiştir. Naile Hanım 2001 yılında vefat etmiştir. Halil Karabulut’un tek çocuğu “Mustafa Karabulut”tur. Öğrenim hayatına ilkokulu bitirdikten sonra devam edemeyen âşık kendi çabasıyla eski harflerle “okumayı öğrenmiştir”. (Sakaoğlu, 2002: 14) 1945’te askere gitmiş ve üç yıl askerlik yapmıştır. (Sakaoğlu, 2002: 15) Geçimini tarımla sağlayan âşık (Sakaoğlu, 2002, 15), kış aylarında Mehmetli, yazın ise Bağdaş Yaylası’nda ikamet etmiştir. (Sakaoğlu, 2002: 14) 16 Ağustos 2010’da vefat eden Karabulut badeli âşıklardandır. (Arı, 2019)

Sakaoğlu âşığı “[d]estan [ş]airi” olduğunu söylemiş ve destan yarışmalarında birincilikleri olduğunu dile getirmiştir (Sakaoğlu, 2002: 22).

“-la bağlıdır” ayağıyla kurulmuş destan 10 dörtlükten oluşmaktadır. (Karabulut, 2002: 431-432) 11’li hece vezninin kullanıldığı destan metninde 32 kuşun adı verilmiştir. Destanın ilk üç dörtlüğünde kuşların çeşitli yönleriyle tasnif edilebileceğine dair bilgiler verilmiştir. Bu dörtlüklerde kuş adı verilmemiştir. 4. dörtlükten itibaren her dörtlükte birden fazla kuşun adı verilmiş ve bazıları gruplanarak destan yer almışlardır. Destan söylenen kuşlar şunlardır: ördek, kaz, turna, dırra, üveyik (4), kartal, kuzgun, kerkez, saka, sülün, dudu, kumru, bülbül (5), Leylek, balıkçıl, martı (6), kızlarcık kuşu, çobanaldatan, baştankara (7), yaylakuşu, şahin, doğan, keklik, turaç (8), serçe, hürre, sinekçil, ağaçkakan, atmaca (9), Karatavuk, zubban, ibili (10). Bu destanda da konuşan âşığın kendisidir. Halil Karabulut kendi bilgilerinin destan vasıtasıyla dinleyicilerine aktarmıştır. Kuşlarla ilgili verilen bilgiler yaşadıkları yer, genel davranış şekilleri (avcıl olması vs.), ötüşleri, göç edip etmemeleri gibi hususlardır. Bu destanda kızlarcık kuşu ile ilgili verilen bilgi halk meteorolojisi açısından dikkat çekicidir. Âşığın verdiği bilgiye göre kızlarcık kuşu zemheri ayında gelirse, o yılın kışının çok sert geçeceğine işaret eder. Bu bilgi haricinde destanda âşık tarafından kuşlar hakkında söylenenler, genelde halk arasında yaygın olarak bilinen bilgilerdir.

Âşık Mustafa Bal’ın “Kuş Destanı”

Bu eser, Mustafa Bal’a²³ aittir. (Bal, 1956) Millî Kütüphane’de bulunan bu eserin üzerine “9 Temmuz 1956” ve “16 Temmuz 1956” tarih damgaları basılmıştır. Destan 15 kuruştan satılmıştır ve bir varaktır. İki sütundan oluşan bu varağın sol tarafında “Kuş Destanı”, sağ tarafında ise “Mahpushane Destanı” yer almaktadır. Mahpushane destanı 6 bentten oluşmaktadır. İlk 4 bent dörtlüktür, son iki bent ise üçlüktür. Mahpushane Destanı’nın altında destanın künyesinin yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Bu kısım sebebiyle eserdeki son iki dörtlüklerden birer dizenin çıkarıldığı düşünülebilir. Bu metinde mahlas bulunmamaktadır.

Kuş Destanı metni, 8’li hece vezniyle yazılmış 9 dörtlükten oluşmaktadır. Bu metinde, birden fazla kuş isminin yer aldığı diğer kuş destanlarından farklı olarak, kuş çeşitlerine yer verilmemiştir. Metinde genellikle “kuşum” şeklinde hitap edilmiş, sadece iki kere ‘bülbül’ şeklinde hitap edilmiştir. Şairin bundan dolayı destanı “Bülbül destanı” değil, kuş destanı olarak adlandırdığını düşünebiliriz. Edebiyatımızda sıkça rastlanan bülbül ile gül kıssasının çağrışımına metinde rastlanmamaktadır. Şairin bu anlatıyı çağrıştırmamak için de metne “Bülbül destanı” adını vermediği kanaatindeyiz.

²³ Âşık Mustafa Bal, 1931’de Çaykara’ya (Trabzon) bağlı “Eğridere” (Eski adı: “Gorgoras”) köyünde doğan âşığın babası Ömer Bal da “türkücü bir ozandır.” (Çakır, 2019) “Yörede babası Âşık Ömer’in lakabından dolayı Korkuluk ve Humbaloğulları sülalesi olarak bilinmektedir.” (Çakır, 2019) Okula gidememiş, kendi çabasıyla okuma yazmayı öğrenmiştir. 1952’de Safiye Hanım’la evlenir ve beş çocuğu olur. Bunlardan biri olan Mikdat Bal da babası gibi halk şairidir. 1953’te askerliğini yapar, “1969’da işçi olarak Hollanda’ya gider. Orada on yedi yıl çalıştıktan sonra malulen emekli olarak Türkiye’ye döner.” (Çakır, 2019) Yaprak destancılık yaparak geçimini sağlamaya devam etmektedir. (Çakır, 2019) Âşığın destancılığı hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz.: Küçük, 2018.

Şair burada kendi dertleri hakkında bir kuşla (bülbül) konuşmaktadır. Metinde ayak birliği yoktur çünkü bir dörtlükte âşık konuşmakta, diğer dörtlükte kuş ona cevap vermektedir. Âşığın konuştuğu dörtlüklerde ayak “Ötme garip garip kuşum”dur. Sadece ilk dörtlükte ayak şu şekildedir: “Döndü dilin bülbül kuşu”. Bülbülün konuştuğu dörtlüklerde ise ayak “Onun için dilim döndü”dür. Mahlassız olan metinde âşık konuşmaya başlamış ve kuşa bahar geldiği için sevinip sevinmediği sorulmuştur. Bunun karşılığında kuş doğadan ve hayattaki değişimlerden bahsetmiş, kendisinin de dilinin bundan dolayı “döndü”ğünü yani açıldığını söylemiştir. Üçüncü dörtlükten itibaren şairin konuştuğu dörtlüklerin ayağı değişmiş ve “Ötme garip garip kuşum” olmuştur. Buradan âşığın bülbülün şakımasını efkârlı olarak yorumladığını düşünebiliriz. Bu dörtlükte âşık kuşa yuva kurup kurmayacağını sormuş sonraki dörtlükte kuş ona “arkadaşından ayrıldı”ğın söylemiştir. Sonraki dörtlüklerde kuş, arkadaşının taş ile öldürüldüğünü, kendisine de tuzak kurulduğunu söylemiştir. Yine kuşun muradına eremediğini de ilerleyen dörtlüklerde görmekteyiz. Son dörtlükte ayak dizesi değişerek “Tarih tuttum bülbül kuşum” olmuştur. Âşık, son dörtlükte kendisinin gurbette kaldığını, sıkıntı içinde olduğunu ve bu destanı ayın 15’inde yazdığını söylemiştir. Destanın yazıldığı ay hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak Millî Kütüphane’nin tarih kaydından yola çıkarak metnin haziran ayında yazıldığını düşünebiliriz. Abanoz Küçük, âşığın yurt dışına çıkmadan önceki dönemde destancılıkla geçimini sağladığı bilgisini vermiştir. (Küçük, 2018: 134) Bu tarih kaydından, âşığın, destanı, yurt dışına çıkmadan önce yazıp bastırıldığı anlaşılmaktadır.

Destanların Karşılaştırılması

Âşık Mustafa Bal’ın destanı 8’li hece vezni ile kurulmuştur. 9 dörtlükten oluşan destan, destanlarda zikredilen kuş sayısı açısından bakıldığında en az kuş ismi geçen metindir. Bu destanın muhteva yapısı da diğer destanlardan farklıdır. Bu destanda âşık, bülbül ile karşılıklı konuşmaktadır. Bu destanın başlığı da “Kuşlar Destanı” değil, “Kuş Destanı”dır. Hem şekil hem de muhteva açısından bu destan diğer kuşlar destanları ile farklı özellikler göstermesinden dolayı aynı grupta incelenmeyecektir.²⁴

Kuşlar üzerine olan bu destanların genel özelliği destan metinlerde birden fazla kuş isminin çeşitli vesilelerle zikredilmesidir. Bu isimler zikredilirken çoklukla bir dörtlükte birden fazla kuş isminin verildiği görülmektedir. Elimizde bulunan destan metinlerinin şekil özellikleri aynıdır. Destanlar 11’li hece vezni kullanılarak dörtlüklerle söylenmiş/yazılmıştır. 8 dörtlükten oluşan Âşık Şenlik’in destanı en kısa kuşlar destanı metnidir. En uzun destan ise Seyrânî’ye aittir.

Destanlarda verilen kuş isimlerinin sayısına bakıldığında en az kuş ismi Âşık Şenlik’in destanında (6 kuş ismi) yer almaktadır. En fazla kuş ismi veren âşık ise Talibî’dir (67 kuş ismi). Bu sayı farklılığının en önemli sebebi destanlarda işlenen konunun farklı olmasıdır. Âşık Şenlik kendi

²⁴ “Doğu Karadeniz’de bir konu etrafında, hikâye eder tarzda ‘türkü/atma türkü’ olarak adlandırılan yedi heceli mâni dörtlüklerinin, yörede bilinen bir ezgi kalıbına döşenerek birbiri ardına bağlandığı ve daha çok kemeçe eşliğinde uzun uzadıya söylendiği eserler de Destân olarak adlandırılır.” (Şenel, 2007: 309) Trabzonlu olan Mustafa Bal 8’li hece vezni ile, karşılıklı konuşma şeklinde, ayak birliği olmayan bir destan söylerken aslında yöresel geleneği takip etmektedir.

yetiştirdikleri hayvanların telef olması üzerine destanı söylediği için bahsi geçen kuş sayısı diğer destan metinlerinden daha azdır. Konu farklılığı dolayısıyla Âşık Şenlik'in destan metni hariç tutulursa, en az kuş ismi söylenen destan metni 32 kuş ismiyle Halil Karabulut'un destanıdır.

Destanların içeriklerine bakıldığında Talibî, Mecruhî, Âşık Cuma, Hengâmî, Niyazi, Seyrânî ve Halil Karabacak'ın kuşların halk arasında bilinen özellikleri yahut onlara atfedilen özelliklerin destanlarında dile getirildiği görülmektedir. Bu metinlerin geleneğe daha yakın oldukları, fasıl ortamına yönelik icralar oldukları düşünülebilir. Talibî, Mecruhî, Âşık Cuma, Niyazi ve Halil Karabacak'ın şiirlerinde şairler kuşların özelliklerini dile getirmişler, Mecruhî, Niyazi ve Halil Karabacak bunlardan insanların pay çıkarmasını istemişlerdir. Bu destanlar dörtlüklerde birden fazla kuş ismi ve özelliği söylenerek kurulmuştur. Kuşların özelliklerinin zikredilmesi açısından Niyazi'nin destanı diğer destanlardan biraz daha geri planda kalmaktadır çünkü destan metninde kuşların özelliklerine, kuşlara dair anlatı ve kabullere fazla değinilmemiştir.

Âşık Cuma'nın, kuşlar destanında iki kuşun ismini gizlediği görülmektedir. Bu özellik diğer destanların hiçbirinde bulunmamaktadır. Bu yönüyle Âşık Cuma bir farklılık oluşturmuştur. Bu farklılığın oluşmasında âşığın kuşun ismini icra esnasında hatırlamaması olabileceği gibi; âşık, dinleyicinin dikkatini çekmek ve bilgisini ölçmek amacıyla da bu yolu tercih etmiş olabilir. Hüma kuşunun ismini hatırlamaması ihtimali düşük olduğundan âşığın aslında dinleyiciye bir oyun hazırladığını düşünebiliriz. Bu oyunla âşık, dinleyiciyi de kendi icrasına dâhil etmiştir. Çünkü destanda geçen "bilmece"lerin cevabını dinleyici bilmelidir. Bu yönüyle destana bir hareket katılmıştır. Bu özellik dolayısıyla, destanın icra ortamında dinleyici ile âşığın karşılıklı iletişime geçmesini sağladığı da düşünülebilir.

Hengâmî ve Seyrânî ise kuşların özelliklerinin dile getirildiği destanlar söylemelerine rağmen söyleyişlerine ortam özellikleri ekleyerek diğer şairlerin kuş destanlarından farklı bir yön katmışlar böylece diğer destanlara göre daha özgün bir söyleyiş yakalamışlardır. Hengâmî'nin destanında genellikle kuşlar konuşmakta ancak iki kuş birden fazla kuşun ismi ve özelliklerini dile getirmiştir. Konuşmaların yapıldığı yer ise bir mahkemedir. Bazı kuşlar birkaç alıcı kuştan şikâyetçi olduğu için bu mahkeme kurulmuştur. Metin bu yönüyle Dava-yı Tuyur'u andırsa da metnin mizahi hususiyet taşımaması yönünden Dava-yı Tuyur'dan farklıdır. Ayrıca Dava-yı Tuyur'da kuşlar arasında vuku bulan bir şekâvet hadisesi tahkiye edilmektedir. Bu destanda ise özel bir olaya atıf verilmemiştir. Hengâmî'nin bu destanı oluştururken Dava-yı Tuyur'dan etkilendiği kabul edilebilir. Dava-yı Tuyur'un bağlamı (mahkeme) kuşların tanıtılmasında kullanılmıştır. Hengâmî, bir dörtlükte birden fazla kuş ismi ve özellikleri vererek destanı kurmuştur. Bu yönüyle kuşlar destanı geleneğine yani bir dörtlükte birden fazla kuş isminin verilmesi hususuna bağlı kalmıştır.

Seyrânî'nin destanında da kuşların konuştuğu bir bağlamın olduğu görülmektedir: Seyrânî'nin destanında Hz. Süleyman'ın kuşların dilini bilmesi kıssasına atıf yapılmıştır: Destanın giriş kısmında

Hız. Süleyman'ın bir divan toplayarak bütün kuşların kendilerini tanıtmalarını istediğini söylenmiş, bu kuşların neden bir araya geldikleri ve kendilerini neden ve nasıl tanıttıkları hususu böylece açıklanmıştır. Âşığın kuşları konuşurmasından hareketle *Mantıku't-Tayr*²⁵ dan etkilendiğini söylemek mümkünse de Seyrânî'nin destanında bu kuşların sadece dinî-tasavvufî yönleriyle yer almamasından, bazı kuşların halk arasında bilinen özellikleriyle zikredilmelerinden âşığın farklı bir söyleyiş yakalamak için bu bağlamı kendisinin kurduğunu söyleyebiliriz.²⁶ Ayrıca Seyrânî destanında kuşları kendi ağızlarında konuşturarak özgün bir söyleyiş yakalamıştır. Seyrânî divan edebiyatındaki bir eserdeki ortamı kullanarak kuşları kendi dilleriyle konuşturmuştur. Bu yönleriyle Seyrânî'nin destanı oldukça özgün bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyrânî'nin destanını diğer destanlardan farklı kılan bir diğer özelliği de kuşları bir dördlük boyunca konuşurmasıdır. Başka bir deyişle, diğer destanlarda her dördlükte birden fazla kuş ismi ve özellikleri kısaca belirtilirken, Seyrânî her dördlükte bir tek kuşu konu edinmiş ve ona dair bilgileri, atfları dile getirmiştir.

Hengâmî ile Seyrânî'nin muhtevanın nasıl farklı şekillerde kullanılabileceğini gösterdikleri eserler âşık şiiri açısından değerlendirildiğinde bu şairlerin söyleyiş güçlerini göstermesi açısından da oldukça önemli eserlerdir. Bu şiirlerde klasik söyleyişin dışına çıkmış, kuşlar kendi ağızlarından konuşurulmuş ve bu konuşmalara bir bağlam eklenmiştir. Bu yönleriyle âşıkların klasiğe yeni açılımlar getirdikleri ve rakiplerini zorladıkları görülmektedir.

Âşık Şenlik'in destanı farklı bir muhteva ile karşımıza çıkmaktadır. Bu metinde Şenlik'in yetiştirdikleri kuşların bir sebepten telef olmaları ve bundan dolayı duydukları üzüntü, babasına sitemi konularının işlendiği görülmektedir. Destanda ismi zikredilen kuşlar da telef olan veya sağ kalanlardır. Burada verilen her kuş farklı bir tür değil, bazıları bahsi geçen kuşların yavrularına verilen isimlerdir. Destanda kuşlardan bahsedilmekte ancak onların özellikleri söylenmek yerine başlarına gelen olay dinleyicilere resmedilmeye çalışılmaktadır. Bu destanda tasavvufî göndergeler yerine somut bir sahnenin âşık tarafından dillendirildiği, tasvir edildiği bu sahne karşısında âşığın hislerinin ne olduğunun açıklandığı görülmektedir. Başka bir deyişle metinde dinî hisse çıkarılması amacı yoktur.

Metinlere dinî hisse çıkarılması amacı veya "ibret alınması" yönünden baktığımızda Âgâhî, Niyazi, Mecruhî, Hengâmî ve Seyrânî'nin eserlerinde dinleyicinin kuşların hallerinden "ibret alabilecekleri" söylenmiştir. Bu destanlardan özellikle Niyazi'nin destanında dinî-didaktik yönün daha

²⁵ Feridüddin Attar tarafından 1187'de kaleme alınan bu mesnevi, tasavvufî konuludur. Bu mesnevinin temeli Ahmet Gazali'nin *Risaletü't-tayr* eserine dayanmaktadır. (Baltacı, 2013: 14) *Risaletü't-tayr* adlı eserde padişahların bulmak için yola çıkan kuşların hikâyesi anlatılmaktadır. Eserin sonunda otuz kuşun aslında si-murg olduğu ortaya çıkmıştır ki bu da tasavvufî "vahdet-i vücüt inancı"na işaret etmektedir. (Sevgi, 2003: 29) Bu konu Attar'ın eserinde de kullanılmıştır.

²⁶ Görkem, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "Seyrânî'nin eserinde de 'mantıku't-tayr' ifadesi 'kuş dili', 'kuşların konuşması' anlamıyla kullanılmakla beraber, şairin, Attar'ın eserine gönderme yapmadığı görülmektedir. 'Mantıku't-tayr' ifadesi bu destanda Kur'an-ı Kerim'deki kullanılışı yani Hz. Süleyman'ın 'kuşların dilinden anlaması / kuş dilini bilmesi' anlamıyla yer almaktadır. Bu anlamda Seyrânî'nin bu destanın başında Hz. Süleyman'ın bütün kuşları huzuruna çağırarak bir "mantıku't-tayr" (2, 3, 4) günlerinden biri olduğunu söylemesi, Seyrânî'nin 'mantıku't-tayr' ifadesinden haberdar olduğunu, Hz. Süleyman'ın kıssasını bildiğini göstermektedir. Seyrânî'nin bu eserde, her kuşa sembolik değerler yüklediği de göze çarpmaktadır. Bu da bu eserin *Mantıku't-tayr*'dan farklı olduğunun bir diğer göstergesidir." (2019: 1094)

baskın olduğu görülmektedir. Destanda kuşların vird, tesbih, zikirle meşgul olmaları sıkça dile getirilmiş ve insanların da kuşların bu yönlerini kendilerine örnek almaları tavsiye edilmiştir. Âgâhî'nin destanı ise, destanın girişinde varlıkların yaratılışının bulunması yönüyle dikkat çekmektedir. Destanda Allah'ın neleri yarattığı, yaratılanların çeşitleri ve farklılıklarına değinilerek insanların bunlardan ibret alması gerektiğine geçilmiştir. Diğer destanlarda bazen kıssalara telmihler yapılmış veya sadece dinleyicilerin "ibret almaları" söylenmiştir.

Kompozisyon düzeni açısından bakıldığında Âşık Cuma destana hemen başladığı, destanın giriş kısmının olmadığı görülmektedir. Mecruhî, Niyazi, Âşık Halil Karabulut, Talibî, Hengamî, Seyrani'nin destanlarında bir veya birkaç dörtlükten oluşan bir giriş kısmı bulunmaktadır. Âşık Cuma'nın eseri bu yönüyle diğer destanlardan farklıdır.

Sonuç

Destanları söyleyen/yazan âşıkların yaşadığı dönemlere bakıldığında destan metninin çoğunlukla 19. yüzyılda üretildiği görülmektedir. Bu husus bize o dönemde kuşlar hakkında destan söylemeye dair bir eğilim olduğunu düşündürmektedir. Bu yüzyılda âşık fasıllarında destan söylenen özel bir bölüm olduğu (Şenel, 2007: 31) ve âşıkların bazı âşık meclislerine girebilmek için destan bilmeleri gerektiği (Şenel, 2007: 40) bilgilerinden hareketle, bu metinlerin bir kısmının âşık fasıllarında icra edildiğini kabul edebiliriz. Özellikle bazı destan metinlerinde âşığın seyirciye hitaplarının olduğu görülmektedir ki bu da metinlerin dinleyici karşısında icra edildiğini göstermektedir. Bu şiirlerin fasıllarda söylenmiş olma ihtimali düşünüldüğünde âşıkların birbirlerinden daha iyi söyleyişi yakalamak için özellikle bir konuya odaklandıklarını düşünmek de mümkündür.

Bu çalışmada, âşıkların aynı destan konusunu, üslupları ve yetenekleri doğrultusunda, farklı görüntülerde, nasıl işledikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Âşıkların, aynı gibi görünebilecek konuları, kendilerini zorlayarak söyleyiş farklılığı ortaya koymak suretiyle söylemeye çalışmışlardır. Bu da, geleneğin, âşiğe söyleyişinde kolaylık sağladığı kadar âşığın söyleyişini zorlaştırdığını da göstermektedir: Aynı gelenek özelliklerini koruyarak, aynı konu başlığını kalıplaşmış bir şekilde kullanmanın dışına çıkmamanın zorluğu görülmektedir. Böylece, bu zorluğu aşan şairler kendilerini kanıtlamış olmaktadır. Ayrıca şu da göz önünde bulundurulmalı: Âşıklar dinleyicilerine ne kadar çok kuş ismi söyleyebildiklerini göstermekte, bu isimleri de rastgele sıralamamakta; kuşlar hakkında ne biliyorlarsa onu da göstermektedirler. Bu bilgileri de destan geleneğinin sınırlarına riayet ederek yapmaya çalışmaktadırlar. Özellikle bu icraların önemli bir kısmının canlı gösterimler olduğu düşünüldüğünde âşıkların ne denli zorlayıcı bir ortamda sanatlarını sergiledikleri; kendi söyleyiş güçlerini ve bilgilerini gösterdikleri daha iyi anlaşılacaktır.

Yukarıda belirtildiği üzere âşıklar aynı konuya bağlam hususiyetleri ekleyerek, metnin içinde dinleyicinin dikkatini çekecek sorular sorarak 'rakip'lerinden farklarını göstermeye çalışmışlar, daha iyi

ve başarılı bir âşık olma anlamında rakiplerinin önüne geçmişlerdir. Bu şekilde yenilikler getirmeye veya farklı bir söyleyiş yakalamaya çalışmak şüphesiz âşıkların birbirleriyle olan rekabet ortamını hararetlendirdiği gibi, dinleyici için de bu rekabetin sonuçları orijinal söyleyiş veya imaj özelliklerine sahip yeni destan metinlerini dinleme imkânını sağlamıştır.

Kuşlar, insanoğlunun hep ilgiyle ve merakla takip ettiği canlılardan birdir. Özellikle kuşların uçabilme özelliği, insanlar tarafından, dikkat çekici ve özel bir hususiyet olarak algılanmış gelmiştir. Kuşların bu özelliği insanoğlunun hareket etme, özgür olma isteği ile birlikte bir çağrışım dünyası kurmasını sağlamıştır. Sadece uçabilmelerinin değil, farklı kuş türlerinin farklı özelliklerinin de insanların dikkatini çektiği görülmektedir. Bu özelliklerin bazıları güzel ötüşü, avlanması, renkleri/güzellikleri hakkındadır.

Türklerin kültür dünyasına bakıldığında kuşların mitolojik metinlerden itibaren karşımıza çıktığı görülmektedir. Kuşların farklı yönlerinin edebî metinlerde benzetme unsuru olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Bazı edebî metinlerde ise kuşlar sembolik anlamlar yüklenerek okuyan/dinleyene mesajlar verilmesini sağlamıştır. İncelenen destanlarda düşünceyi geliştirme yollarından biri olan mukayese/karşılaştırmanın kullanıldığı görülmektedir. Bu metinlerde kuşlar kendi aralarında mukayese edilmekte, ayrıca kuşların insanlarla karşılaştırıldığı da görülmektedir. Kuşların vasıfları birbirlerine kıyas edilerek açıklanmış hatta bazı türlerin birbirlerine üstünlükleri (güzellikleri, ötüşleri, avlanma becerileri gibi yönlerden) ifade edilmiştir. Bazı destanlarda insanların kuşlardan, tasavvufi bir mana taşıyarak veya taşımadan, ibret alması gerektiği açıkça dile getirilmiştir. Bu da kuşların insanla, hatta daha özde söylemek gerekirse dinleyici ile, kuşun mukayese edilmesi anlamına gelmektedir. Dinleyici icra edilen/yazılan destanda anlatılan kuşları düşünerek kendisini ona kıyas edecek ve sonucunda da kendisine bir hisse çıkaracaktır.

Âşıkların birçok hayvanın içinden kuşları tercih etmesinin bir nedeni de, hangi coğrafyada yaşarsa yaşasın, insanoğlunun birçok kuş türüyle karşı karşıya olmasıdır. Dolayısıyla kuşları incelemek ve kıyaslamak, onların davranışlarına anlamlar yüklemek, benzetme unsuru olarak kullanmak oldukça doğal bir durumdur. Hâliyle kuşların, insanın hayal ve düşünce dünyasına, dolayısıyla da edebiyata tesiri kaçınılmazdır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki dönemde de kuşlara önem atfettiği mitolojik metinlerden anlaşılmaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da bu tesirin devam ettiği görülmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli yönü de daha önce Şükrü Elçin tarafından yayımlanmış olan Hengâmî'nin Kuşlar Destanı metninin bir varyantının daha bulunarak metin tenkitli olarak ilk kez burada yayımlanmasıdır. İlgili metin ek kısmında yer almaktadır. Metinde ana metin olarak 06 Mil Yz Cönk 132 alınmıştır. Bu metin Elçin'in yayımladığı metinle karşılaştırılmış ve farklılıklar dipnotlarda gösterilmiştir.

Kuşlar destanlarının halk bilimsel anlamda bir diğer önemi de destanlarda kuş isimlerinin yöresel söylenişlerinin ve bir yöreye has olan türlerin isimlerinin bulunmasıdır. Böylece halk veterinerliği alanıyla ilgili bilgi sağlamaktadır. Halkın kuşlar hakkındaki kabulleri de destanlarda yer alan önemli bilgilerdir. Bu açıdan, kuş destanları kuşlarla ilgili halk inanış ve kabulleri hakkındaki çalışmalarda araştırmacılara kaynaklık edebilir.

Kaynakça

- 06 Mil Yz Cönk 132 (t.y.). (Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu). Erişim adresi: <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/330046?SearchType=2>, (Erişim tarihi: 12.08.2021)
- Arı, B. (2019). Halil, Halil Karabulut. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halil-halil-karabulut> (Erişim tarihi: 21.08.2021)
- Aslan, E. (1975). *Çıldırli Âşık Şenlik hayatı, şiirleri ve hikâyeleri (inceleme-metin-sözlük)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Aydoğdu, B. (2011). *Türk Edebiyatında Seyrânî olgusu: Develili Seyrânî ve eserleri (inceleme-metin)* (Doktora Tezi). Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Baki, Z. S. (2014). Tâlibî. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/talibi> (Erişim tarihi: 30.08.2021)
- Baki, Z. S. (2015). Niyazi. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/niyazi-mdbir> (Erişim tarihi: 19.08.2021)
- Bal, M. (1956). Kuş destanı. (Bastıran: Mehmed Koç), İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.
- Baltacı, H. (2013). “Saf aşkın üstadı”: Ahmed Gazzalî ve tasavvuf anlayışı. *Tasavvuf Dergisi*, 32 (2013/2), 1-41.
- [Bölükbaşı], R. T. (1982). Hikemî destanlar. *Rıza Tevfik'in tekke ve halk edebiyatı ile ilgili makaleleri*. Abdullah Uçman (Haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2015). *Kuşlar divânı Osmanlı şiir kuşları*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Cunbur, M. (1968). *Başakların sesi*. Ankara: Poyraz Reklâm Yay.
- Çakır, E. (2014). Hengâmî. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hengami> (Erişim tarihi: 21.08.2021)
- Çakır, E. (2019). Mustafa Bal/Mustafa, Mustafa Bal. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mustafa-bal-mustafa-mustafa-bal> (Erişim tarihi: 04.07.2021)
- Çapraz, E. (2017). Osmanlı dönemi ‘sözel mizah geleneği’ne ait bir eser: Da‘vâ-yı Tuyûr. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, 41 (Bahar 2017), 137-158.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (1997). Hengami'nin üç destanı. *Halk edebiyatı araştırmaları*, c. 1, 295-299.
- Ergun, S. N. (?). *Âşık Ömer hayatı ve şiirleri*. ?: Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi.
- Ertekin, E. (1943). Cönklerden derlemeler: Halk şairlerinden Niyazi adlı bir şairin kuşlar destanı, diğer hayvanlar destanı. *Çorumlu*, S. 42 (1 Kasım), 22-24.
- Görkem, B. (2019). Âşık Seyrânî'nin ‘kuşlar destanı’ üzerine ayrıntılı bir inceleme. *Uluslararası beşeri bilimler ve eğitim dergisi (IJHE)*, 5 (12), 1082-1109.
- Gürçayır Teke, S. (2015). “Agâhî”. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/agahi-mdbir> (Erişim tarihi: 13.09.2021)

- Karabulut, H. (2002). *Destan destan üstüne*. Saim Sakaoğlu (Haz.), Adana: Sebat Matbaası.
- Kaya, D. (2014). “Agâhî, Veliyüddin”. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/agahi-veliyuddin> (Erişim tarihi: 13.09.2021)
- Kaya, T. T. (2004). Sivas kaynaklı bir cönk ve yedi şair. *Millî Folklor*, 16 (62), 100-104.
- Koz, M. S. (2011). 19. yüzyıl Ermeni aşuğlarından mizahî destanlar. Erişim adresi: http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/sabri_koz_ermeni_asuglarından_mizah.pdf (Erişim tarihi: 26.09.2021)
- [Köprülü], Köprülüzade M. F. (1914). Destanlarımız. *İkdam*, 31 Mart 1914.
- Küçük, A. (2018). Âşık Mustafa Bal’ın âşık tarzı destan geleneği içerisindeki yeri üzerine bir değerlendirme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (21), 132-144.
- Sakaoğlu, S. (2002). Giriş. *Destan destan üstüne* kitabı içinde (s. 13-36). (Yazar: Halil Karabulut; Haz.: Saim Sakaoğlu), Adana: Sebat Matbaası.
- Sevgi, H. A. (2003). Mantıku’t-tayr. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 28, 29-30.
- Sular, U. Ö. (2006). *Halk Bilgisi Haberleri ve Çorumlu dergilerinin konu ve eğitim açısından karşılaştırılarak incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Şenel, S. (2007). *Kastamonu’da âşık fasılları türler/çeşitler/çeşitlemeler*. Kastamonu: Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, c. 1 İnceleme.
- Ulu, Ş. E. (1950). Hacı Süleyman Mecruhî. *Darende şairleri antolojisi*, 53-61.
- Yalman (Yalkın), A. R. (1977). *Cenupta Türkmen oymakları I*. Sabahat Emir (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türkçe Güncel Sözlük* (t.y.). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 22.07.2021)

EK1:

[6a] Destân-ı Kuşlar²⁷

1. Kuşların şehrine ‘azîmetim var
Vaş idem hâllerin ben ehibbâya
‘Ârif sen kışşadan biñ hisse çıkar
‘Âkıl irmez bu şüretde ma‘nâya²⁸

[6b] 2. Cem ‘oldı maḥlûkât dağdan yoḡuşdan

El âmân çağrışur ol qarakuşdan
Gögercin doğandan serçe baykuşdan
Şekvâya geldiler şol aḡbabaya

3. Keklikle bıldırcın geldi bir yere

²⁷ Hengâmi’ye ait olan bu destanın tenkitli metninde ana metin olarak 06 Mil Yz Cönk 132 alınmıştır. Bu destanın bir varyantı Şükrü Elçin tarafından “Kuşların Destanı” başlığıyla yayımlanmıştır. (Elçin, 1997: 295-296) Şükrü Elçin tarafından yayımlanan metin “ŞE”, tarafımızdan okunan metin ise C. 132 olarak gösterilecektir.

²⁸ 1/3: ‘Ârif sen: Arifsen- ŞE // Biñ: çok- ŞE // 1/4: ma‘nâya: Mevlâ’ya- ŞE

Ꞑumru der da‘vā gör kitāb üzere
İshāk kuşu itdi bir müşāvere
Puꞑuꞑ puꞑal oꞑurdılar da‘vāya²⁹

4. Tūtî kuşu söyler tūtî-yi lisān
Şoyka şarı şaman ferāsetli cān
Çok şükür imdāda geldi papahān
Hiç çāre yok ꞑan düşerdi araya³⁰

5. Ebābil ehl-i takvā kafadār
Ꞑırlanğıc-zādede hāfizlık da var
Dünyāda bî-edeb veled-i zinalar
Dürlü dürlü dil öğredir çavğaya³¹

6. Bülbül Fārisî söyler gāhî ‘Arabî
Ꞑanaryanıñ ‘acāyibdir meşrebi
Alaca şaksığan zevzek çelevi
Ꞑırꞑ biñ ma‘nā söyler bir yumurtaya³²

[7a] 7. Ğāyet āteş-bāzdır mürğ-i semender
Puꞑu kuşu ölü dilde (?) nāmı var
Leylek baba tutmaz bir yerde ꞑarār
Altı ayda bir kez gider şılaya³³

8. Ꞑurı ‘alî bir hızlı maḥlūḑāt
Uzun ‘alî gerçi bir aḥmaꞑ şıfāt
Balıꞑçıya ‘ayyār dir martı da fesād
Pāy virmezler şaꞑa kuşu gedāya³⁴

9. Cümle maḥlūḑātdan büyükdir ꞑuḥu
Deve kuşu vardır andan [da] ulu
Ꞑuşlarda çapꞑınıñ hāli bir ğayru

²⁹ 3/2: kitāb: hitab- ŞE // 3/4: Puꞑuꞑ puꞑal: bukuk bukal?- ŞE

³⁰ 4/2: şaman (ŞE): (...) - C. 132 // 4/4: düşerdi: düşürdü- ŞE

³¹ 5/1: Ebābil (ŞE): Ebā bülbül- C. 132 // 5/2: Ꞑırlanğıc-zādede hāfizlık da: Ꞑırlanğıc-zāde de hāfizlıkta- ŞE

³² 6/4: ma‘nā: mâni- ŞE

³³ 7/2: ölü dilde (?): her yerde- ŞE // 7/3: tutmaz: etmez- ŞE

³⁴ 8/1: hızlı: Hindli- ŞE // 8/3: Balıꞑçıya ‘ayyār dir: Balıꞑçm ayyardır- ŞE

Perende öğredir cura ʔurnaya³⁵

10. Culıkaya Һaber viriñ gelsünler
Anlar da hüdhüde Һaber virsünler
İsketeler bu da ‘vāyı görsünler
Biz rāzı oluruz bu muraffaya³⁶

11. Bu da ‘vāya parmak başdı ʔāvus
Şıgırcık ordusu andan da yavuz
Yarasa dir şulh [u] ibrā olunuz
Cümleñize de ben geldim ricāya³⁷

[7b] 12. Şāhın beg kuşlarıñ şāh-ı levendi
Atmacanıñ yokdır mişli menendi
Dağlar kethudāsı ʔartāl efendi
Kuzgun şoftalarla iner mevtāya³⁸

13. Bir ‘acāyib maḥlūkātdır yelyudan
Cān ʔatlıdır yalan hep girü ʔalan
Gökyüzinde kerkenezden ʔorkudan
Tavşan teslīm olur ʔaplan babaya³⁹

14. Taḥtalıda yokdır zerrece yürek
Karaṭavıķ olmaz kuşa müşterek
Dağlar arasında vaḫtiñ bilerek
Karaḫaḫkal gice çıkar şılaya⁴⁰

15. Bariş görüş oldu ordu-yı ā ‘dā
Ördek ferāḫından itdi vaḫvaḫa
Akşakallı peyḫa? ʔaz ‘ālim baba
Dāğıtdı ordusıñ şaldı deryāya⁴¹

³⁵ 9/2: andan [da]: ondan da- ŞE

³⁶ 10/1: Culıkaya?: Cavalgaya?- ŞE // 10/4: muraffaya: mūrāfāya (mūrāfaa)- ŞE

³⁷ 11/3: şulh [u] ibrā: sulh-ārā- ŞE // 11/4: de (ŞE): te- C. 132

³⁸ 12/1: şāh-ı levendi: şehlevendi- ŞE // 12/4: Kuzgun (ŞE): Ku[z]ğun- C. 132 // iner: konar- ŞE

³⁹ Bu dörtlük ŞE’de 11. sıradadır. 13/3: kerkenezden: kerkenezdir- ŞE // 13/4: ʔaplan babaya: kaplumbağaya- ŞE

⁴⁰ Bu dörtlük ŞE’de 10. sıradadır. // 14/1: yokdır: vardır- ŞE

⁴¹ 15/3: peyḫa?: hindi- ŞE

16. Hengāmî hikmetdir mürğ-i ‘Ankâ

‘Ankıda olmazlar ‘âlem âşinâ

İns cîn kurtıla kuş maḥlûkı eşyâ

Bilcümlesi niyâz ider Mevlâ’ya⁴²

⁴² 16/2: ‘Ankıda olmazlar ‘âlem: Hayiftir âlimler olmaz- ŞE // 16/4: Bilcümlesi: Cümlesi de- ŞE